

Bálint Péter

Franciaországi noteszlapok

Részletek

1

„Jó dolog, ha valakinek Párizsban barátja van”, mondta a párizsi kulturális szervezet ügyintézője, egy harmincas éveiben járó emigráns lengyel nő, amikor visszautasítottam, hogy a hivatalos hálózaton keresztül szerezzen nekem albérleti szobát. Nem udvariatlanságból utasítottam el a lehetőséget, egyszerűen csak nem akartam egyetlen városban sem lehorgonyozni egy hónapra, még ha azt a várost történetesen Párizsnak hívják is – a párizsi albérletek egyébként eszméletlenül drágák. Bizonyos helyek: Illiers-Combray, Belleme, Chartres, La Rochelle, Montesquieu de la Brede-je, Toulouse Lautrec Malroméja és Montaigne tornya ígézően csábítottak már az indulás előtt is. Ezekre a korábban nem látott helyekre az ösztöndíjam ideje alatt el szerettem volna jutni, így hát azt füllentettem a türelmes és mindenben segítőkész hölgynek, hogy a barátaimnál lakom majd. Ez részben igaz is volt, mert tényleg a barátaimnál laktam, csak hát a Párizstól ötszáz kilométerre lévő Pugnac-ban, az alig háromezer lelkes kis Bordeaux környéki falvacskában és a Pireneusok lábainál meghúzódó Toulouse-ban, de ezt nem akartam az orrára kötni. Bármily röstellini való is, de füllentettem neki; máskor is megtettem már önvédelemből, ha menteni kellett valamilyen kellemetlen helyzetet.

Az ügyintéző nő fiatal volt, és a rubensi nőideálhoz hasonló, kerekded alkat, semmi sem árulkodott arról, hogy magányosságra volna ítélve, mégis valami végtelen szomorúság bujkált a tekintetében, amiképp valamennyi emigránséban is, akivel itt tartózkodásom alatt találkoztam. Megdöbbenőnek tűnt a szomorúsága, amely élő emlékeket kavart föl lelkemben. Mi, akik egykoron Debrecen egy-egy belvárosi sörpincéjében vagy borozójában oly sokszor ismételtük lemondóan és kibírhatatlan létezésünkre igazolásképpen a közöttünk szállóigévé váló mondást, hogy „innen nem indulnak Párizsba vonatok”, egy mitikus és ópiumos Pá-

ríz-kép igézetében szívesen lettünk volna ott, ahol ő oly magányosan s ki tudja, milyen felemás érzésekkel birkózva ábrándozott egykori hazájáról. Mi, egykori ábrándos kamaszok, a legkínzóbb magányt is elviseltük volna, csakhogy egy párizsi manzárdban írassunk vagy egy stúdióban festhessünk, noha akkoriban még nem ismerhettük Descartes levelét, melyet Amszterdamból küldött vidéken élő francia barátjának, s amelyben a nagyvárosi magány előnyeit taglalta.

Ahogy szemben ültem az ügyintéző nővel, és záporozó-faggatózó kérdéseit ültettem át magyarrá agyamban, kétségek kezdtek el gyötörni. Vajon mit tudhat az egykori emigráns szülők hivatalnokká vált gyermeke arról a szomorúságról, amit mi, lengyelek és magyarok éreztünk a hetvenes években vagy a Jaruzelski-féle szükségállapot bevezetése idején? Mit tudhat arról a szívbe markoló gyűlöletről és tehetetlen dühről, amely átjárt bennünket, amikor az egyetemen a Szolidaritás betiltott lapjait kézről kézre adva a brutálisan megkínzott és embertelen körülmények között fogva tartott lengyelek tragédiájáról olvastunk, s úgy éreztük, hogy valamennyien elátkozott, megnyomorított „lengyelek” vagyunk? Vajon ő, aki korát tekintve a hatvanas években lehetett egyetemista, ott volt-e azon az ominózus párizsi tüntetésen, amelyen a diákok a 68-as vezér, Cohn-Bendit Franciaországból kitiltása ellen tüntetve egyként azt skandálták: „mindannyian német zsidók vagyunk”? S vajon magányosságán merengve eszébe jutott-e egyszer is, hogy mi, lengyelek és magyarok, zsidók és bosnyákok, államalkotó többségiek és kisebbségben élők egyaránt, egymás foglyai vagyunk, és szomorúságunkat, jobb híján, évszázadok óta *mások*: a más nemzetiségűek, más vallásúak és más meggyőződésűek rovására írjuk, s ennek okán oly könnyű szomorúságunkat gyűlöletté csíholni?

Igen, valóban jó dolog, ha az embernek Párizsban barátja van. De vajon nem éppen olyan jó dolog-e, ha az embernek a lengyelek, az otthonaikból

elüldöztek, a megmaradásukért fohászt rebegők, az új exodusra kényszerített zsidók, és hát ne fedjük, ha a *sajátjai* között akár csak egyetlen barátja is van? Vajon nem felemelő érzés-e, hogy az ember távollétében összeszámlálva „barátait”, talál akár csak egyetlenegyét is, aki nélkül fél embernek érzi magát, s akinek őszintén írhat érzéseiről, annak a gyanúja nélkül, hogy a másik esetleg irigykedik rá? S hát nem az egykoron lázadva törvényt valló barátok elvesztése és a hajdani álmok valóra váltásának vágya űzött-hozott Párizsba, hogy elmélyítsem képzeletbeli barátságomat Prousttal, Gidel, Martin du Gard-ral? Szó, szó, szó... variálható kérdések és szomorúságképletek alapkövei, amelyekből ilyen vagy olyan templomot építünk, hogy valahol, valamilyen hitvallás nevében feloldjuk kibírhatatlan magányosságunkat és barátira leljünk. Szó, szó, szó... nehezen álltak össze hibátlan francia mondatokká, hiszen felködlő emlékeim és megszelídülő indulataim magukkal ragadtak, s a kedves lengyel hölgy szomorúsága egy szempillantás alatt aggódó kíváncsisággá változott. „Ó, nekem igazán sok barátom akadt, amikor a hetvenes évek közepén autóstoppal jártam be szinte az egész Lengyelországot. A lengyelek nagyon kedvesek és szeretetre méltók.” Hirtelen eltűnt szeméből a szomorúság, akárha egy chopini zongorafutam libbent volna át emlékezetén, majd újra elkomorodott, s némi maliciózus éllel kérdezte: „valóban úgy gondolja?”

Szomorúság a szemekben, azon emigránsokéban, akik valamilyen véletlen folytán „barátaim-má” lettek. Mint például a belleme-i honfitársunk, aki a városka főterén parkírozó autónkhoz lépve ismeretlenül is meghívott magához egy hideg sörre, majd néhány órányi kvaterkázás után a helyi golfklubba vacsorázni, egyvégtében szülővárosáról: a kálvinista Rómáról, az Afrikában lehúzott évekről, felnőtte és önzővé vált gyermekeiről regélt, s eközben szívében egyetlen kérdést melengtetett, amelyet csak a bárban poharazgatva merészelt föltenni: „mit gondol az ötvenhatos emigránsokról?” Néhány évvel korábban talán elmerengtem volna azon, mit és miképpen válaszoljak, őszinte érdeklődésnek fogjam-e föl faggatózását avagy gyanús törbe csalásnak; most inkább egy kétségeivel vívódó ember ösztönös tapogatózásának és önvédekezésének véltem kérdését. „Nem kívándorolni volt igazi kaland, hanem otthon maradni” – rémlett föl e lakonikus válasz, amelyet annyiszor és annyian

megfogalmaztak már büszkeségből és keserúségből, önsajnáltatásból és irigységből. A belleme-i bár plüssfoteljei, a jeges whisky, az elbűvölően csinos pincérlány emlékezetembe idézte az egykoron külterki kocsmákban folytatott vitáinkat, az újkortörténeti szemináriumok helyett egyes tanárainkkal és újságszerkesztőkkel való poharazgatásaink bődulatát, a kölcsönkapott kollégiumi és albérlési szobákban hamvas diáklányokkal ölelkezések pillanatnyi mámorát: egyszerűen azokat a zsongító élményeket, amelyek ideig-óraig elhitették velünk, hogy bizonyos falak átjárhatók, csak meg kell találni a réseket. A szabadság pillanatnyi érzete felé vezető rések és lyukak megtalálása volt maga a kaland; no és persze az, ha egy „téglát” kiemelhetünk-lebonthattunk a falból, miközben éberségünket kihasználva közlünk tömték be a hiányzó üreget. A meglett úr szemében riadalom és szomorúság támadt, s a lakonikus válasz felszakította benne a sebeket, amelyeket a négy évtizede választott életút során szerzett; „tudja, az otthoniak is ezt mondják mindig nekem”, e megjegyzése után már csak hallgatni tudtunk.

Francia költővé vált barátunk pedig hiábavaló erőfeszítéseiről beszélt kissé szégyenkezve és megtörtén, keserúségében összehunyorított szemmel, melyeket szlavistaként tett azért, hogy a toulouse-i egyetemen a különböző nyelvek mellett a magyart is oktassák végre. Ám valamennyi kísérlete kudarcot vallott, vagy mert megfeneklett a dékán érdektelenségén, vagy mert a magyar nagykövet és kulturális referens nem tanúsított nagyobb elszántságot az ügy iránt. Egyedül maradt nemes harcában és szomorúságában – miként a briliánsan író Cohen apó öregségében. Jó dolog, ha az embernek Párizsban barátja van – rémlik fel Toulouse-ban újra a mélabús megállapítás, amikor a nyolcvanhárom éves Albert Cohen halála előtt írott noteszlapjait olvasgatom; úgy látszik, most már végigkísér az utamon ez a velőig hasító jajkiáltás. Belefeledkezem a naplójegyzetekbe, s egyszerre megrendülök attól a panaszosan múltat idéző hangvételtől, amely a napestig robotoló anya iránti szeretetről, a mama kibírhatatlan hiányáról, a József Attila-i örült ragaszkodásról vall, mert Cohen számára éppúgy a mama jelentette az egyetlen bizonyosságot, a múlthatatlan szeretetet, a halálig kísérő oltalmat, mint Attilának. Az egyik jegyzetben megjelenik a gyermek Cohen, akinek egy parkban jól öltözött kisfiú azt ajánlja, hogy játsszanak együtt, s ő ujjongva ál-

lapítja meg magában, végre akadt egy barátja, akivel kézen fogva rohangászhat, akár a vad kiscsikók. A kisfiú mamája odahívja őket a padhoz, hogy bölcs intelmekkel lássa el a megzabolázhatatlan kis csínytevőket, ám váratlanul a ragyogó arcú, újdonsült barátot a családjáról kezdi faggatni, s amikor meghallja családnevét, azt tanácsolja neki, menjen csak odébb játszani, egyedül. – „*Odébbállok és szomorú vagyok*” – írja a nyolcvanhárom éves Cohen a múltidézés és időkeverés varázslatos technikájával a teremtés örökkévaló jelen idejét kifeszítve a pillanatnyi fölé. És, és éppen e varázslat ígézetében úgy éreztem, hogy az a megriadt gyermek, aki az ujjával játszott a park padjára kucorodva, majd szemét lehunyva versikéket idézett föl emlékezetéből, és halkán dudorászott, hogy az időt múlassza, én vagyok.

2

Régóta vágytam itt lenni; s nemcsak amiatt, hogy épp befejezés előtt álló regényem főhőse, a peregrinus Valentinus deák valahol a La Rochelle-i kikötőben bóklászva tűnik el mindörökre a szemem elől. Noha tagadhatatlan, hogy szerettem volna látni a várost, amelyet már annyiszor magam elé képzeltem könyvtárszobámban ülve; talán mert alig valamivel több mint négyszáz éve valamilyen isteni kegy folytán már jártam itt: ebbéli meggyőződésben aligha képes megingatni bárki is.

Régóta vágytam látni vagy újralátni az öreg kikötőt, az öböl bejáratánál szigorúan strázsáló két tornyot: a St. Nicolas-t és a Chaine-t, a tőlük nem messze lévő Lanterne-tornyot a bástyafallal, ahonnan biztonsággal lehetett védeni a várost a katolikus pártiak betörésével és túlerejével szemben. Szemlélni akartam a reggelente nyílt vízre kifutó halászhajókat, a tengerpartot, amely hol fővényes, hol sziklás, s ott, ahol sziklás, a dagály után visszahúzódó tenger a kőgátakon hagyja az éles kagylótelepeket, a kövek alá menekülő tarisznyarákokat.

Régóta vágytam hálaadó istentiszteleten együtt ülni a Szent Bertalan-éji mézszárlás után oly vészesen megfogyatkozott hittestvéreimmel az ősi gyülekezetekben, mert valamilyen belső indítatásból úgy véltem, közöttük éppoly őszintén kitarhatom kétségeimet és szorongásaimat, félelmeit és bűneimet az Úr előtt, akár az óhitűek a Siratófal előtt. Hogy honnan éledt bennem ez a mostanában már kálvinista testvéreim egy részét is meghökkentő párhu-

zam? Talán a zsidó származású s akarata ellenére katolizált Montaigne és a korán elhalt, mára méltatlanul elfeledett francia hugenotta költő, Étienne de la Boétie barátságáról olvasva a tornyába visszavonultan töprengő esszéista jegyzeteiben? Talán az oly sokszor immoralitással és őszintétlenséggel vádolt, ám századunk első felében „írópápanak” tartott Gide moralista vallomásait újraböngészve? Nem, a holocaust után született, nálam alig valamivel idősebb és a zsidó asszimiláció értelmetlenségéről és tragédiájáról esszét író francia filozófus: Finkielkraut érveléseit átgondolva bukkantam erre a párhuzamra. Milyen szívszorító volt olvasni Finkielkraut vallomását zsidó öntudatra ébredéséről és szembesülését az általa elemzett tragédiával, melyet a francia zsidóság élt át, azt hívén, hogy a nagy francia forradalom után polgárjogot és egyenlőséget nyerve már bátran asszimilálódhatnak, hiszen semmi sem veszélyezteti őket létük és kultúrájuk megőrzésében.

Finkielkraut történelmi esszéje és a regényírás közben lelki szemem előtt megelevenedett protestánsüldözés önvizsgálatra készítetett. Tizennyolc éves koromban konfirmáltam abban a gyülekezetben, ahol nagyapám évtizedek óta presbiter volt. Csütörtök esténként, a nap leszálta után lopva jártunk a gyülekezeti terembe, mert állami alkalmazott gyermekének nem volt ajánlatos templomba járni. Ebben a rejtőzködésben – amely a kamasz tudatában kalandvágyat, ám önérzetében szégyenkezést ébresztett – megisméltódni véltem üldözött őseim hitörzésért vállalt elszántságát és kikezdehetetlen összetartozását. Ebben a rejtekezésben megismertem a kálvinizmus „familiáris” jellegét, a nagyapák nemzedékének bibliaértelmező bölcsességét, az egy fészekaljban melegedő konfirmandusok kutyahűségét, az anyácskával való esti imádkozás lélekerősítő erejét. (A La Rochelle-i protestáns múzeumban látott kis viharlámpák is arra az időre emlékeztettek, amikor a maradék hívek egy-egy város környéki pajtában, fészkerben, pincében istentiszteletet tartottak, s mivel nem volt köztük pásztor, és a francia nyelvű szentkönyvek nyomtatását is betiltották majd' egy évszázadra, külföldről becsempészett igehirdetések tárából olvastak föl hitük erősítésére. És relikviáik között járva, elképzeltem őket, a megrettenteket és megrendíthetetleneket, az Istent szomjúhozókat és Isten-szomjúhozásuk miatt üldözötteket, amint egy tengerparti fészkerben, talán tucatnyian körülállnak egy rögtön-

zött úrasztalt – faládikára emlékeztető tákolmányt –, melyen egy viharlámpa áll, üvegburája belsejében az olajos kanóc serceg, és a férfiak közt a legidősebb suttogva rebegi: „Áldott legyen az Úr neve! Áldott legyen az Egy, Örök és Mindenható Isten, aki áldását és szeretetét terjeszti ki ránk, és megoltalmaz bennünket a Gonosz üldözésétől. Gyertek, testvéreim, adjunk hálát Istennek az ő végtelen és gondoskodó szeretetéért és azért az ígéretéért, hogy velünk van és velünk is marad minden időben, az idők végezetéig!” Hunyt szempiláim mögött láttam a fészterbeli gyülekezetben áldásért és megtartó szeretetért könyörgő lelki koldusokat, kiknek már az sem adatott meg, hogy a templombjáró előtt kolduljanak, alamizsnát, életreményt, szeretetet. Magam előtt láttam a fészterben bujdosó és szeretetet sóvárgó koldusokat, akik arra vágytak, hogy valaki azt mondja nekik: „kelj föl és járj!”, mert ők újra szerettek volna járni, hitben, emberi méltóságban. És láttam a bozontos üstökű, riadt tekintetű gyermekeket, akik értetlenül fürkészték az időnként torkát köszörülő áldozár minden mozdulatát, ahogy imára kulcsolja a halászhalótól sebzett kezét, ahogy az ároni áldással megáldja Isten népét, ahogy vászonkendőből csipetnyi kenyeret nyújt szüleiknek, akik végezetül egy üvegből bort kortyolnak. „Áldott legyen a Te háromszor szent neved, Uram, hogy megőrizted a nyájadhoz tartozó hugenotta-őseimet! Áldott legyen a Te akarod, hogy ide vezetted engem, testvéreim hajlékába, hogy megerősíthessem hitemet”, és mit sem törődve az alkalmi múzeumórré vált presbiter rosszallásával, megsimogattam a kis viharlámpát, amely egykoron fényt adott a sötétségben). Nagypám meséi és olvasmányélményeim estéről estére színes forgatagot varázsoltak elém, s képzeletem színpada megtelt ezernyi alakkal, akár az Alba áldásos hittérítése nyomán anabaptistává vált Brueghel tablói. Képzeletemben megelevenedett a párizsi szállásának ablakán át kidobott Coligny admirális, a cévennes-i erdőkben bujkáló hugenották maroknyi csoportja, a Németalföldön mesterséget és tudományt elsajátító peregrinus deákok bursája, Debrecen városának tűzvész, török sarcoltatást, pápista lélekörlést túlélő nyakas polgársága, az útmenti fákra aggatottak és gályapadon lánkra vertek sokasága.

A szüntelen bujkálás élményét – amely természete szerint előbb-utóbb kikezdi az önérzetes kamasz méltóságát és önbecsülését – egy ideig ellen-

súlyozta az általam életre keltett alakok hősieles ellenállása és az egyszer már megtörtént események újrarendezése, melyhez Bach fúgaszerkezete adta a képletet. Konfirmációmát követően egy idő után nem bírtam elviselni a szüntelen bujkálást és a hitörzésben megcsontosodottak közt tapasztalt torzszalkodást, képmutatást és jellemgyengeséget, s miként ez gyakorta lenni szokott, „kikeresztelkedtem a gyülekezetből”. Ám az évek múltával is összeráncoltam a szemöldökömet olykor, ha valaki sértő szándékból vágta a fejemhez, hogy „nyakas kálomista”; azon is jó ízűt kuncogtam magamban, ha tanult barátaim ironikusan megjegyezték: „ja, a maradandóság városából jöttél”, mert igazat kellett adnom Tóth Árpádnak, aki azt írta: „A reformáció korának hatalmas Debrecenje, mely akkoriban a maga sajátos magyar-kálvinista bélyegét, ezt a különös varázsú és erejű szabadelvűség- és konzervatív-ság-vegyületű kultúrát fél országra tudta áldón és nemesítőn sugározni, ez a Debrecen kiesett a haladó világból. Egy modern nagyváros kultúrája komplikáltabb, több forrásból erősülő és színesedő.” Bár tegyük hozzá rögtön némi ironiával, nyolc évtized távlatából úgy tűnik, hogy a költő lesújtó látéletének folytatásában feltételezett kulturális virágzás a görög katolikus – és általában a katolikus – egyház gyökeret eresztésével hiábavaló ábrándnak bizonyult, s csak a Jóisten tudja, milyen erő képes fölrázni a cívus várost Csipkerózsika-álmából.

Nagyobbacska kamasz koromban eltávolodtam a hittől, az egyháztól, a fohászzkodás és Istennel perlekedés vallomásos-dacos jellegét a művészetbe igyekeztem átmenteni. Lázadtam és pereltem hetikén, szenvedélyesen, konokul, egyszóval, miként kálomista nagypámtól örököltem jellemvonásaimat. Viszont értetlenül hallgattam a híreket az ulsteri zavargásokról, terrorista akciókról és gyilkos támadásokról, amelyek egy részét dühödt protestánsok követték el, és az esztelenség szorításában hazáját, vallását nyíltan megtagadó Joyce föltülemelkedettsége és az örökös kisebbségben létén ironizáló Shaw kíméletlen szellemessége tűnt követendő példának számomra. Ulster és Jeruzsálem – mennyi örökölt igazságvágy és jogsértés, hazát teremtő szándék és önvédelem. Ulster kibogozhatatlan és ép ésszel megmagyarázhatatlan szindrómája nem hagyott nyugodni, és évekre elmerültem a könyvekben, hogy feltárjam magamnak a protestáns múlt egy szeletét. Egyre-másra csodál-

koztam rá a művészetben és filozófiában marandót alkotó protestánsok szellemi teljesítményére: Bachtól Kierkegaardig, Dürertől Gide-ig, Aranytól Móriczig. Elbűvölt a befelé fordulásból és szüntelen önvizsgálatból fakadó bölcselkedés moralista és vallomások jellege. Kálvinista hitem és a hereticus ősök múltjának és szellemi örökségének tanulmányozása jelentette számomra az azonoságtudat megőrzését. Vagyis „*képzeletbeli kálvinistává*” váltam abban az értelemben, ahogy Finkielkraut írja magáról s a holocaust után születő nemzedékről – amely a polgári demokráciában asszimilálódott és kulturális örökségéből élteti öntudatát –, hogy „*képzeletbeli zsidó*”. Őszintén szólva, nem is vágytam többre, s ennek személyn indítatásomon túl egyéb okai is voltak, nevezetesen az egyházra is igaznak bizonyult a régi közmondás: aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.

Aztán egy napon szíven ütött az a cikk, amit valamelyik napilapban olvastam egy teológustól, aki azt taglalta, hogy a protestánsok azért vesznek komolyan az ökumenét, mert segítségével hosszú tévelygés után visszakerülhetnek a katolikus anyaszentegyházba. Hirtelen átvillant az agyamon a finkielkrauti felismerés igazsága: az *asszimiláció* – esetünkben az ökumenéba ájulás – nem több, mint önfeladás és önáltatás, hiszen az efféle bölcsstelen és a kisebbségben lévők érzékenységét sértő megjegyzések, a négyszáz éves hitörzés és áldozatvállalás, kultúrateremtés és másságvállalás érvényességét egy pillanat alatt lefokozzák, és a hereticusok százezreinek áldozatát aligha tekintik többnek, mint a tékozló fiú eltévelyedéséből következő büntetésnek. (Megjegyzem, ha egyszer mégis bekövetkezne a fenti jóslat, a magam részéről kénytelen lennék azt mondani, amit Montaigne: „*nem az elmém tanulta meg a hajladozást és bókolást, csak a térdem.*”)

A La Rochelle-i templomban azon merengtem, hogy lehet persze a több évszázados kegyetlen büntetésért nyilvánosan bocsánatot kérni – miként a pápa bocsánatot kért valamennyi protestáns üldözöttért a kálvinista nagytemplomban, máshol és máskor pedig valamennyi zsidó lemészárlásáért is –, amiért a jó keresztyén megbocsát. (Ez ügyben eszembe jut, hogy a kisebbségi létbe szorultak sérelmeiről ország-világ előtt oly érzékenyen prédikálók szerény tiltakozás ellenére is feledték egy pillanatra érzékenységüket, amikor politikai döntéssel rendezték el a pápa látogatását a kálomista Rómában). Az, hogy Krisztus, akihez katolikusok

és protestánsok egyként fohászknak, *egy*, az én tudatomban nem mossa el a négyszáz éves kirekesztettség élményét, azt, hogy ennek az egy Krisztusnak a nevében kényszerítettünk országúton menekülésre, otthonaink és hitünk elhagyására, vagy a faágakon csüngés választására. Ostoba ember hiszi csak, hogy az ulsteri békétlenséget óhajtja az, aki a négyszáz év kibírhatatlan megpróbáltatásait felidézi. Viszont ostoba ember nem látja csak, hogy a négyszáz évnyi másság vállalását feladó gesztus – amely pusztán „*kultúrprotestánssá*” fokozza le a reformált hitűeket – mily rafináltan teremtetési lehetőséget az „*asszimilálódottak*” eltüntetésére. A finkielkrauti értelmezésben erre kellett rádőbennie a francia zsidóságnak a holocaust után; a jugoszláv állameszme nevében gyakorolt azonoságtudat- és múltfeledtetés nyomán erre kellett rádőbenniük a bosnyákoknak. S vajon a gyorsan polgárosodó és lélekszámban gyarapodó francia hugenották nem kényszerültek-e szembenézni azzal a keserű ténnyel, hogy a „*Párizs megér egy misét*” állameszmét valló Navarrai Henrik uralomra jutásával sem szűnt meg a mézárálás, az üldözés, a válásjogok folyamatos nyírálása, amely végül is odáig vezetett, hogy a reformált hitűek szinte valamennyi templomát, könyvnyomtató műhelyét és vagyonát elkönfiskálták?

Egyszóval régóta vágytam valamelyik La Rochelle-i templomban együtt lenni az enyéimmal, és a múlton merengeni. Nekivágtam hát a városnak azzal az elhatározással, hogy felkeresem a létező gyülekezeteket. A belváros nem olyan nagy, hogy ne találjam meg valamennyit egykönnyen, gondoltam naivan és gyanútlanul. A kikötő felőli városkapun át – amely lőrészekkel és kémlelőnyílásokkal tarkított erődítményszerű épület harangtoronnyal – jobbra tértem le, s türelmesen bolyongtam a szűk sikátorban az étermi teraszokon tenger gyümölcseivel eltöltekezők sokasága között, s a háztetők fölé magasodó tornyot lestem, hogy útbaigazítson. Az utca végében bukkantam rá a templomra, amelynek egyetlen tornya – akárcsak a Csonkateplom – a kereskedő- és polgárházak között szökött a magosba; itt minden épület a királyi menlevéllel rendelkező hugenotta-erőd biztonságát volt hivatva szolgálni, semmi különöset nem láttam hát őseim építészeti stílusában. Ám az igenis meglepő volt, hogy a templom kapujában apácák osztogattak brosrákat, akik útbaigazítottak a „*templom*” felé; a francia *templom* szó, ellentétben a magyar

kifejezéssel, csakis a protestáns hitvallásúak épületét jelöli. Útközben, nem messze a magas kőfalú és reneszánsz udvarú városházától, egy másik templom mellett haladtam el – kőkerítés és kovácsoltvas kapu zárta el a templomkertet, s a közepén álló fa éppoly mesés képzetet fakasztott tudatomban, akár a mi Nagytemplomunk melletti iszalag a maga történetével –; talán felesleges is mondanom, az évszázadok során éppúgy elvették a hugenottáktól, mint a korábbi „nagytemplomukat”, ahova az apácák irányítottak, s amely a központi buszpályaudvarral szemben áll. Elképedve bámultam a különböző szentek nevére árulkodó táblácskákat, és kétségbeesetten faggattam egy hívet arról, melyik is végül a hugenották temploma. A rue du Temple sarkán leltem rá nagy nehezen az egyetlen kálvinista templomra, amelyben a vasárnapi istentiszteleten sem voltak többen harmincnél. La Rochelle-ben, a francia hugenották egykor menedéket adó utolsó fellegrárában ma már a polgárok mindössze két százaléka kálvinista csak.

Itt, La Rochelle-ben értettem meg, hogy kultúrprotestánsokká lettünk. A kevéske hívő között úgy merengtem el azon, vajon a kétezer éves keresztény Európa történetében nem az első és semmivel sem magyarázható tömegmészárlás volt-e a Szent Bertalan-éj, amely a más vallásúak és más etikai meggyőződésűek kíméletlen pusztításával egyenesen vezetett a holocausthoz? S azon is eltűnődtem, vajon e két mészárlás után, reformált hitűek és zsidók egyaránt, nem kényszerültünk-e végzetesen a „képzeletbeli” református és zsidó szerepébe?

3

Proust írja, valahányszor csak vonattal érkezett szüleivel Combrayba, már messziről látták az ablakon át a templomtornyot, s az apja figyelmeztetésére: „*No végre, fogjátok a takarókat, megérkeztünk!*”, leszálláshoz készülődtek. A környező falvakat összekötő autóúton érkező is a tornyot pillantja meg először, a gabonaföldek és út menti öreg fák közül kiemelkedve. Akárcsak a dimbes-dombos úton Chartres felé közeledő turista a város közepén álló székesegyházat, jóval azelőtt, hogy a város körvonalai kirajzolódni látnak.

A Saint-Hilaire falusias, zömök templom, melynek üvegfestményei szegényesnek tűnhetnek fel, különösen annak számára, aki a chartres-i székes-

egyházból érkezik. Ám a Combrayba látogató elcsodálkozhat az írói képzelet teremtő erején, melynek segítségével Proust varázslatos képet fest a Saint-Hilaire napsütötte üvegmozaikjairól. Az emlékezetben megelevenedő kép zavarba ejti, s bajosan tudná eldönteni, mi hagyott benne maradandóbb élményt: a regénybeli mozaikleírások, avagy az évszázados chartres-i táblák, amelyek a Villon emlegette együgyű lelkek számára is élővé teszik a bibliai történeteket. Bár a két templomot ugyanaznap megszemlélve egyvalamiben mégis feltűnő hasonlóságot éreztem. Oly szorosan építették köréjük a környező házakat, hogy alig is lehet körbejárni őket másként, mint hátravetett fejjel. Ebből a különös látószögből – amely a hódolás és sóvárgás gesztusára készíti az embert – a tornyok és vízköpők, ablakformák és hajógerincek eltorzulnak. Ám az egykori tervezők leleményessége ezt a torzulást is beleszámította a magasba ívelő formák arányába. Úgyhogy eredendő *torzságukkal* billentik helyre a különös optikából fakadó látvány és forma aránytalanságát. Az viszont meglepő, hogy a Saint-Hilaire templomban, közvetlenül a bejárati ajtó mellett két szentszobor áll háttal az érkezőnek, s úgy tekintenek a fából készült s minden oldalról elkerített kis családi „boksokra”, akárha isten szemével fürkésznék az áhítatos hívek lelki gyakorlatát.

A harangtoronyról szóló leírások emlékezetembe idézték az író vallomását Illiers-ről, mely „*kissé szomorúnak látszott, akárcsak az utcái, akárcsak helyi, feketés kőből épült, külső lépcsővel ellátott s árnyékot adó oromfalakkal betetőzött házai*”. Marcel és családja a szomorúság miatt nem kívánt végleg megtelepedni e városkában. Hogy szomorúnak látszik-e most is, avagy sem, azon nem gondolkoztam. Sokkal inkább töprengésre készített Illiers-Combray kísértetváros jellege. A vasárnapi szieszta idején elnéptelenedett utcáival, zárt üzleteivel, üresen kongó templomával s a főtéri kávézóban poharazgatók álmatagságával holt vidék benyomását keltette. A lépten-nyomon felbukkanó Proust-emlékek azonban, amelyek Illiers-t kiemelik a névtelenségből, a szürkeségből, az író máig ható jelenlétét, formáló erejét éreztetik az itt lakókkal és a zarándokokkal egyaránt.

Combray... Combray... hányszor ízlelgettem fogaim közt morzsolva e nevet. Akárhányszor kiejtettem, tudatom éberségét veszítve a jelenvaló dolgok és események helyett a régóta őrzött és az év-

tizedek alatt mássá lényegült élményeket tárta elém. Valahányszor azt mondtam: Combray, tudatom egy szemvillanás alatt rászedett. Ahelyett, hogy a képzeletet segítségül hívva a sosem látott Chartres környéki falvacskákba és Illiers-be repített volna, kihívó szemtelenséggel nagyszüleim veresi birtokára kalauzolt, s ezernyi gyermekkori élményt tárt elém. Alig tudtam követni a kaleidoszkópszerűen pergő eseményeket. Eleinte éppúgy felháborodtam e nyilvánvaló csaláson, miként az a joggal méltatlankodó turista, akinek az utazási irodában azt ígérték, hogy megtekintheti Párizs fényeit, ám csak Bécsig viszik, és a császárváros látványosságait mutogatják neki a pénzéért. Én Combrayt akartam látni, nem pedig Verest. Arról persze, hogy Combray megismeréséhez nem szükséges Illiers-be utaznom, elegendő, ha kellő buzgalommal és érzékenységgel olvasom Proust sorait, csak később győződtem meg. Viszont sokáig makacsul ragaszkodtam Combrayhoz. Tudatom sokadik cselvetése után azt gondoltam, mégiscsak lennie kell valami elemi azonosságnak Combray és Veres között. Noha Combray nem Veres, és Veres sem Combray: ezt jól tudtam. Egy bizonyos idő után legnagyobb meglepetésemre már nem is tiltakoztam tudatom szándékos vagy akaratlan csalása ellen. Sőt ha gyermekkora Veresére akartam visszacsöppenni, szándékosan mondtam Combrayt. Nem kellett már Proust mákonyos és delejes sorait olvasnom, hogy a szövevényes kapcsolatrendszerével, megannyi felnőtt korig ható fájdalommal és örömeivel feltárlkozó gyermekkor ópiumos ígézetével zsongítsam tudatomat. Egyszerűen kimondtam a varázsszót: *Combray*, és megjelent előttem gyermekkora meledni hitt világa, melyet szenvedélyes rajongással szerettem volna feltérképezni a magam számára.

„Proust követője” – mondták sokan. Valójában annyi közöm volt Prousthoz, mint Veresnek Combrayhoz. Pontosabban annyi, mint az én emlékezetemben *újjáteremtett* Veresegyháznak *Az eltűnt idő*.-ben megteremtett Combrayhoz, mely tagadhatatlanul mutat bizonyos hasonlóságokat Illiers-vel. „Proust követője” – szöveget ütött fejemben ez a megállapítás, és töprengeni kezdtem az okán. Egy alkalommal az elemekkel kísérletezve vegykonyhában nem Combrayt mondtam, hanem Párizst, majd Szentpétervárt, aztán pedig Dublinnal is próbálkoztam. De egyetlenegyszer sem jelent meg előttem a veresi birtok és az kócos kiskölyök, akihez valami közöm mégiscsak volt. Szeret-

tem André Gide-et és Tolsztojt és Joyce-ot, s úgy ittam magamba soraikat és műhelytitkaikat, akár itatóspapír a tintát. Mégsem jelent meg egyetlenegyszer sem előttem gyermekkorom egységesnek és idillikusnak látott paradicsoma. Megrémültem a kudarcotól, s hogy megnyugtassam magam, újra próbálkoztam Combrayval. Elképedve tapasztaltam, hogy tudatom ismét csak úgy működik, mint korábban e név hallatán. Nos, ítésem logikáját követve meggyőződhettem arról, hogy sem Gide, sem Tolsztoj, sem Joyce követőjének nem tudhatom magam.

De miképpen áll a helyzet Prousttal? E kérdés szüntelenül visszatért, és a rejtély megfejtésére ösztökéltem magam. Nem tekinthettem hát el attól – Prousthoz való viszonyomat tisztázandó –, hogy számba vegyek néhány lehetséges eltérést és hasonlóságot. Először is, Proust egy olyan nagypolgári családból származott, amely önmagában egyesítette a zsidó és keresztény kultúra, gondolkodás, világlátás eltérő és másságában öneszmélkedésre serkentő hagyományait. Ezek egy Montaigne, egy Bergson, egy Maurois és egy Proust esetében is a francia irodalom sokszínűségét és nyitottságát táplálták. Az én kálvinista szemléletemet – amelyet a sok évszázados protestánsüldözés, az ön- és lélekelemzés, a morális vallomások naplójegyzetelése határozott meg – legfeljebb annyiban módosította rabbinikusnak nem mondható bácsikám életbölcsélete, hogy Krisztus zsidó voltában, az üldöztes és mészárlás sorsazonosságában a zsidók és kálvinisták közös gyökereire mutatott rá. Szemléletemet nem csekély mértékben határozta meg az is, hogy tanár apám valamennyi erőfeszítése ellenére sem alkothattam magamnak máshonnan fogalmat *a polgárként létezésről*, mint nagyapám hivatalnoki pontosságából, kikezddhetetlen tisztességéből és zsidó bácsikám agancsnyelű sétapálcáiból, örökölt antik bútorárból és mindennapos kávéházi szokásárból.

Másodszor, Proust részben asztmatikus betegsége, részben egyéb más allergiái miatt zárkózott be párizsi szobájába, hogy évtizedek során a számára kínáló egypolár létformának, az írásban és írás által való létezésnek szentelje minden erejét és idejét, amelyből, tudjuk, nem is adatott neki oly sok. Kilépvén hát a mulandó és tovatűnő idő folyamából, az Ószövetségben említett *teremtés örök jelen idejűségében* találta meg létezése igazolhatóságát és értelmezhetőségét. Ezzel szemben én más okból válasz-

tottam könyvtárszobámat cellának. (A tények összehasonlítására alkalmas mondatszerkezet nyelvtani szabályai ellenére is illik szerénynek maradni, noha jól ismerjük Goethe véleményét a *szerénységről*.) Egy olyan nemzedék tagja lévén, amely sem a világháború kataklizmáját, sem a zsidómészárlást, sem az ötvenhatos forradalom valóságát nem élhette meg, csak a „legvidámabb barakk” lakójaként szerzett tapasztalatot a démoni erő tobzódásáról, úgy véltem nincs más lehetőségem a „háborgó tenger”, a démoni erő megfékezésére, a hiteles beszédre, mint hogy gyermekkorom edenét – melyben a törvényszegő suhancok és elvetemült kis csínytevők is egyként kedvesek Krisztus számára – visszaállítsam mitikus-biblikus állapotába. Töprengéseim során egy belső hang azt súgta, ahhoz, hogy láthatóvá tudjam tenni a démoni erő rombolását, amit a „kálvinista Rómának” nevezett szülővárosom történetében, a családi tűzfészekben, a kamaszok álmodozásában s általában az emberi létezésben véghez vitt, egy sohasem létezett „*békebeli állapotot*” kell teremtenem a közeli és távoli múltban, amelyet sem én, sem őseim *ekképpen* nem élhettek meg. Mégis olyan erővel és varázssal kell hatnia az általam leírt múltnak, hogy az olvasó tudatában egyszer se merüljön föl a kétely a történet valóságát illetően. Hogy az elveszettnek hitt gyermekkorunk mint a valaha vagy talán sohasem létezett edennek az elevenné tétele és a kibírhatatlan létnyomorúság elleni beszélés történetesen a visszaemlékezés és múltidézés révén látszott lehetségesnek a számomra? Ez semmiképpen sem Proust szándékos vagy akaratlan „követéséből” fakadt. Sokkal inkább végtelenül leíró és fesztelenül mesélő alkatomból, no és nem utolsósorban az utóbbi évtizedekben kámforra vált személyességet visszaperlő szándékomból. Hogy a múltidézés és tudatfaggatás során az író egy olyan narrátort választ szóvivőnek, aki az *én-formulában* képes hitelesen és kötetlenül beszélni? Hogy az egyes megtalált élmények, indázó leírások által élettélivé tett képek, érzelmek csak bizonyos zenei dallamívelésben fűzhetők össze egy bonyolult szerkezetű körmondattá? E megoldás se nem Proustnak, se nem „követőjének” az érdeme, hanem a múltidézésen alapuló írásmód legbelsőbb természete és sajátos lényege. A híres francia író, Marguerite Yourcenar írja egyik regénye előszavában: „a történet egyes szám első személyben íródott, [...] abban az eljárásban, amelyhez oly gyakran folyamodtam, mert

kirekeszti a szerző nézőpontját vagy legalábbis kommentárjait, és azért is, mert ez az eljárás lehetővé teszi egy saját létevel szembesített lény bemutatását, miközben arra törekszünk, hogy többé-kevésbé tisztességesen értelmezzük őt és mindenekelőtt hagyjuk önmagáról vélekedni.”

Nem tagadom, hogy életemben volt egy időszak, amikor rajongtam Proustért. No és? Elviselhetetlenül megalázónak és terhesnek vélem, hogy még egy Camus-nek és Yourcenarnak is folyton menetetőznie kell azon kritikusi ítéletekkel szemben, hogy Gide-követők. Rajongtam Proustért, nem a „rossz emlékezőért” – ahogy Beckett sajátos logikája tükrében állítja róla –, hanem a kibogozhatatlanul szövevényes körmondatokkal bíbelődő íróért, a szavakat zenei elemként használó komponistáért. Ugyanis a szavakkal festő és mondatokkal muzsikáló Proust szabadftott meg attól az irtózatoss tehetételtől, amelyet az elődök remekművei és műhelytitkai láttán érez az irodalom birodalmába jutva az a fajta hagyománytisztelő és kissé konzervatív ízlésű kamasz, amilyen én is voltam egykoron.

4

Combray templom előtti főtere csütörtök délelőtt is kihalt. Néhány francia és külföldi rendszámú autó szunyadozik a hosszanti templomhajó falának tövében. Időnként egy-egy mellékutcából előtűnik egy járókelő, ráéressen átbortorkál a téren, ügyet sem vetve az egyetlen kávéházi teraszon várakozó Proust-rajongókra. A turisták némelyike kávéját szürcsölgeti vagy képeslapjait címezi valamelyik távoli városkába, talán csak Martin du Gard *Vén Európájának* postása tudná megmondani, hová. Mások a söntés pultjánál borozgató vagy pernot ivó helybélieket fürkészik, vajon beleillenek-e abba a képbe, melyet Combray polgáraitól alkottak magukban. Olykor lopva órájukra pillantanak, lát-szólagos nyugalmuk ellenére is türelmetlenül várják, hogy a délutáni látogatás megkezdődjön Léonie néni házában. Fényképezőgéppel s a legkülönfélébb kiadású könyvvel a kézben szemérmesen vizslatják egymást angolok és németek, franciák és egyéb nemzetiségű csudabogarak. Laikusok és megszállott kutatók – akik egy-egy ismerősen csengő nevet, leírásrészletet hallva az idegenvezetőtől, önelégülten és gögösen bólogatnak – gyanakvón méricskélnek egymást, szúrós tekintetet vetnek a másokra. Minden valószínűség szerint vannak, akik úgy gon-

dolják, nekik több közük van Prousthoz, szellemi és írói hagyatékához, mint másoknak, akik illetéktelenül tolakodnak be a szentélybe. Mi tagadás, jómagam is megszedültem e gondolattól.

Miközben az egyik asztalnál kavargattam kávémban a cukrot – Combrayban, ellentétben Párizssal, nem kellett felárat fizetni azért, hogy az ember egy kicsit leülhessen a teraszon nézelődni –, a Proust-élmékekkel szembesülve eszembe ötlött egy otthon hallott prédikáció arról, hogy *az élet szüntelen találkozás*: új arcokkal. És persze régen látottakkal is, amelyek bizonyos idő távlatában mindig új oldalukat mutatják, akárcsak a zsidó-Jézus, aki mindenki számára a szeretetet hirdette, megkülönböztetés nélkül. Az élet: szüntelen találkozás. Élőkkel és kitalált figurákkal, tárgyakkal és színhelyekkel. Ezek hol úgy hatnak ránk, mint Proust-ra a Léonie néni szalonjában megízlelt madelaine-sütemények, melyekbe akárhányszor beleharapott, életének egy-egy elsüllyedt emlékét érezte feltörni tudata rejtett tárnáiból, hol pedig elsikkadnak a feledhető élmények birodalmában. Proust elfogult olvasója valahányszor csak felüti *Az eltűnt idő nyomában* egy-egy kötetét, mindig új vonását pillantja meg az írónak, aki magáévá téve azt a bölcseletet, hogy *csak az emlékezet szeretete boldog*, a kaotikus-sá és kibírhatalanná vált létezésben egy emlékező ént állít műve középpontjába. Marcel elszenvedi az *eredeti bűn* következményét, az édeni állapotból való kiűzetés szorongató élményét. Ez egyfelől úgy jelenik meg számára, hogy gyermekkorában korán kellett lefeküdnie, s az elalvást keservessé tette az apai tilalom, mely a biztonságot, a végtelen szeretet melegét nyújtó anyai ölelést is megvonta tőle. Másfelől azt kénytelen tapasztalni, hogy elveszíti Combrayt, a maga szivárványszínű és galagonya-illatú valóságában.

A kávéház teraszán ülve, a gótikus templommal szemközt, elmerengtem azon is, miként lehet eloldódnia a kiűzetésből fakadt szorongástól egy olyan léleknek, amelynek a hiábavaló küzdelem és a testi bűn érzetén túl alig is vannak mélyebb keresztényi érzületei? Miként változhat át a kaotikus földi életben fogant szorongás élménye a teremtés rendje utáni sóvárgássá? Miként változhat át a kiűzetettség nyomán felerősödött félelem a Teremtő előtti hódolattá egy olyan lélekben, amelyben *a teológiai értelemben vett szorongásnak* a nyomai sem lelhetők fel? Marguerite Yourcenar töpreng e kérdéseken egy Jean Moutonhoz címzett levelében,

melyben azt állítja, hogy Proust számára az anyagi világ élvezete elegendőnek bizonyult. A szorongást és félelmet az emlékezés oldja szét. Az emlékezés valami hajdanvolt vagy csupán a képzeletben tételezett édeni állapotra, amely ha csak ideiglenesen is, de menedéket és otthont nyújt a bolyongása során soha révbe nem érkező hajósnak. Proust így teremti meg emlékezetéből Combrayt és a nagynéni házát. A házat, melyet áthat a Venteuil-szonáta dallamvilága, meghitté varázsol a Vermeer-képeket idéző leírások személyessége, kiemeli az ismeretlenségből a szó- és névmágia révén birtokba vett tárgyak sokasága, s mindezek miatt szöges ellentéte a szorongást és félelmet keltő világnak.

Nem sejtettük, mennyi idő alatt érhetünk Léonie néni házához, ezért háromnegyed kettőkor nekivágtunk az útnak. A másik két asztalnál várakozók még maradtak; ők már tudták, hogy a zarándokhely alig két utcasarokkal odébb található a főtéren álló Saint-Jacques – Proust átköltésében *Saint-Hilaire* – templomtól. Amelynek ütött-kopott és sötétvörös köveiről, éppen Ruskin hatására és Vermeer ígézetében, Proust az állandóság és múltkonyság kettősségét csodálva fest miniatúrákat, ezek éppúgy összeilleszthetők, akárcsak a templom apszisában rejtező üvegfestmények. Mivel utálok elkésmi bárhonnán is, szeretek inkább korábban érkezni. Úgy tűnik, az ember sehol sem szabadulhat meg szokásaitól, melyek az emlékezés általánosabb törvényei szerint működnek. Beckett híres Proust-könyvében írja valahol: „a szokás az egyén és környezete között vagy az egyén és önmön szerves különködései között létrejött kompromisszum, egy szürke sérthetetlenség garanciája, az egyén létezésének villámhárítója.” Nehezen bocsátottam volna meg magamnak, ha sok száz kilométernyi autózás után lemaradok az idegenvezetőnő egyébként unalmasan hosszú mondandójának bevezetőjéről. Igaza van Woody Allennek, egy másodperccel a filmkezdés után már az egész film érdektelen, mert oda az elképzelt élménybe való beleélés csodája. Rögeszmévé vált pontosságomnak engedve az sem bosszantott, hogy valóban korán érkezünk. Gondoltam, legalább kedvemre szemügyre vehetem és minden oldalról lefényképezhetem a házat, amely az évek során valóságos kis kastélyként rögzült emlékezetemben.

Léonie néni háza földszinti és emeleti zsalugáteres ablakaival egyfelől a Saint-Jacques utca felé néz – a szobákban nemcsak a behajtható zsaluk, de

a kétoldalt szalaggal összekötött csipkefüggönyök is védenek az éles fénytől és déli hőségtől – másfelől a kerten át, az öreg fák között haladva, a rue Saint-Esprit szögletére nyit utat vaskapujával. Oda, ahova a környékbeli séták vagy a három kilométernyire lévő méréglyse-i templomban hallgatott mise után, az apa irányításával érkezett Marcel és édesanyja. A házat, ahova Marcel menekült tizenöt esztendő óta minden tavasszal és nyáron kínzó láza és asztmatikus rohamai elől, ha csak az utcafront felőli homlokzatáról ítélnék meg, jelentéktelen polgárháznak tarthatnánk. Önmagában aligha lódtaná meg képzeletünket. Merjük bevalani, ha nem jelölnék az útikönyvek és táblácskák pontos helyrajzát, bizony még a legodaadóbb híveknek is fejtörést okozna azonosítása azzal a „házzal”, amelyről Proust éppoly ihletettséggel és érzékenységgel regél, akárcsak Alain-Fournier az álmaiból létrehívott ismeretlen birtokról.

Mihelyst két órakor feltáru a rue Saint-Espritre nyíló vaskapu – az egykori cselédkijáró –, s a látogató belép az udvarba, egyszerre szembesül a kert megannyi élőlényének és élettelen tárgyának önmagában lévő szépségével és a lélek számára „át-hatolhatatlan” részeket a leírások révén létezővé tett dolgokkal. Az életre keltett dolgok „*bennünk keletkeznek, bennünk, akiket annyira megbódítanak, hogy míg lázasan forgatjuk a könyv lapjait, az ő ritmusuk irányítja lélegzetünk gyorsaságát, s az ő melegük hevíti tekintetünk bensőségét*”, írja Proust egy helyütt regényében. A melléképület és a hátsó konyha falairól málladozó vakolat és a mögüle előkandikáló töredezett vörös téglák, a kőkerítésen araszoló repkény és a nyírott sövények, a kavicsos gyalogjáró mentén elkerített részen álló hajlított lábú, kerek vasasztalka és a békeidőbeli korzók hangulatát idéző kerti pad, az ágyásokban ölelkező páfrányok és nyiladozó virágpalánták egy pillanat alatt megsejtetik Proust önfeledt rajongását a galagonyabokor, a vadrózsa és oly sok más virág bódító illata iránt. A kertből – ahonnan „egy dolog bírta csak rá a nagyanyámat, hogy bejőjön a szobába: ha ide-oda já-

rása közben időközönként odaért a kis szalon fénykörébe” – az ebédlőbe léptünk, ahova „mihelyst vacsorára hívtak, sietve szaladtam”, s „ahol a nagy függőlámpa [...] minden este egyformán ontotta fölénk a fényét”, miként Proust írja regényében. A gyanútlan olvasó minél inkább átadja magát Proust igéző sorainak, annál nagyobb kísértésnek van kitéve, hogy mindent legalább akkorának lásson, akárha a Guermantes-kastélyban járna. A kétszintes házat, a függőlámpával és festett tányérokkal díszített ebédlőt, a mindössze két alacsony fotellel s egy dohányzóasztalkával berendezett szalont, a falnyi hosszúságú baldachinos ágyával, kör alakú éjjeliszekrényével és kandallójával meghitt hangulatot árasztó hálósobát, s Françoise konyháját olyan mesevilág lengi körül az írói képzelet alkotta leírások révén, mintha minden egyes helyiség és tárgy a valóságos arányainál jóval grandiózusabb lenne. Holott Proust pontos leírását adja mindennek: „ahányszor éjszaka felébredtem és Combrayra emlékeztem, mindig egy fényes falsíkot láttam [...] lenn, a széles alapnál a kis szalon, az ebédlő, a sötét faszor kezdete, amelyen át majd Swann úr, az én esti szomorúságaim akaratlan szerzője érkezik, a bejáró, ahonnan az első lépcsőfok felé megyek, aztán maga ez a lépcső, amelyen oly nehéz volt felvászorognom, s amely e szabálytalan piramisnak keskeny törzsét alkotta; s fenn, a piramis tetején, a hálósobám, az üvegajtós kis folyosóval.”

Mily elképesztő tornamutatványokra képes az emberi képzelet! Előbb a végtelenül áradó prousti leírások igézetében hajlamos eget ostromló palotának láttatni azt, ami csupán egy szerény polgárház; utóbb pedig a szolid méretű szobák és a gesztenyebarna bútorok láttán igyekszik elhittetni velünk, hogy e meghitt hajlék ösztökélte az író szüntelen emlékfaggatásaira, melyek révén megteremtette a maga univerzumát. Vajon nem ebben a képzeletet örökös szárnyalásra és önkorlátozásra készítésben rejtezik-e az a csoda, ami az irodalom lényege?